

*Чеботарьов Е. В., старший викладач кафедри
вогневої та фізичної підготовки Академії
управління МВС (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТІВ МАЙСТЕРНОСТІ СНАЙПЕРІВ

У статті йдеться про якість підготовки професіональних снайперів спецпідрозділів МВС України, а також підвищення вимог до їхньої професійної майстерності. Увагу акцентовано на проблемних аспектах особистісних детермінантів майстерності снайперів. Зокрема, розглянуто її регулятивні, мотиваційні та моральні аспекти.

Ключові слова: снайпер, психологічні особливості, спеціальні операції, терорист, органи внутрішніх справ, професійна майстерність.

В статтє идет речь о качестве подготовки профессиональных снайперов спецподразделений МВД Украины, а также о повышении требований к их профессиональному мастерству. Акцентируется внимание на проблемных аспектах личностных детерминантов мастерства снайперов. В частности, рассмотрены его регулятивные, мотивационные и моральные аспекты.

Ключевые слова: снайпер, психологические особенности, специальные операции, террорист, органы внутренних дел, профессиональное мастерство. *The article deals with the quality of training professional snipers of the special units of Ministry of Internal Affairs of Ukraine and higher requirements for their professional abilities. Much attention is paid to the problems of personal determinations of skills of snipers. It is mentioned that the special interest are theirs regulative, motivated and moral aspects.*

Keywords: sniper, psychological peculiarities, special operations, terrorist, internal affairs organs, professional skills.

Політика керівництва нашої країни дозволила зберегти мир у державі. Ми не відчули на собі всіх жахів релігійних, міжконтинентальних і локальних збройних конфліктів, які відбувалися практично в усіх колишніх республіках СРСР. Проте реальна загроза безпеці нашої країни є. Вона надходить від міжнародних терористичних і транснаціональних злочинних формувань, вітчизняних організованих злочинних угруповань та релігійних сект кримінальної спрямованості. Тому питання підвищення професійної підготовки фахівців спеціальних підрозділів МВС України набуває нині першочергового значення.

Психологія снайпера – складний структурний компонент його професійної майстерності. Щоб з'ясувати особливості психології снайпера, потрібно бути снайпером чи працювати зі снайперами.

Актуальним і недостатньо вивченим залишається питання особистісних детермінантів майстерності снайперів. Особливу увагу привертають її регулятивні, мотиваційні та моральні аспекти.

Теоретичне розроблення та обґрунтування системи психологічного відбору і професійного психологічного навчання, виявлення психологічних резервів, напрямів оптимізації діяльності й особистісних детермінантів професійної майстерності, вибудова професіограми снайпера є необхідною умовою підвищення ефективності в роботі снайпера.

Психологічні особливості снайперського мистецтва лише нещодавно почали описувати зарубіжні дослідники П. Бруксмін, М. Лонсдейл, Д. Міллер, а серед вітчизняних авторів до цієї теми зверталися О. Потапов, О. Резанов, В. Лобаєв.

Особливо слід відзначити роботу українських авторів С. Лебедевої та В. Тимченко, які у своєму дослідженні розкрили психологічні особливості роботи снайперів.

Завдання нашого дослідження такі:

- 1) здійснити теоретичний аналіз різноаспектної літератури з досліджуваного питання;
- 2) розкрити психологічні особливості та загальну специфіку роботи снайпера;
- 3) проаналізувати вимоги психологічної підготовки та професійного відбору снайперів;
- 4) визначити шляхи розвитку й оптимізації особистісних психологічних ресурсів снайпера.

Завдання нашого дослідження на цьому етапі – описати психологічні особливості роботи снайпера.

Окремо слід розглянути роль стресу в професійній діяльності снайпера [1; 2].

Аналіз психологічного стресу, на думку Лазаруса, потребує врахування таких аспектів, як значущість ситуації для суб'єкта, інтелектуальні процеси, індивідуальні особливості. Ці психологічні фактори обумовлюють характер зворотних реакцій. На відміну від фізіологічного стресу, за якого зворотні реакції є високостереотипними, за

психологічного стресу вони індивідуальні й не завжди передбачувані. Наприклад, на загрозу один суб'єкт може реагувати гнівом, а інший – страхом [3, 29].

Суперечливим є питання співвідношення емоцій та стресу. Прийнято вважати, «фундаментальним» компонентом психологічного стресу є емоційне збудження. Емоційні переживання та емоційна насиченість діяльності виділяються в більшості досліджень як головна характеристика цього стану. Не дивно, що деякі дослідники ототожнюють поняття стресу та емоцій. Характерною є тенденція розглядати стрес як особливий стан, який межує з іншими емоційними станами (афектами, почуттями, тривогою тощо).

Стан психічного напруження виникає, коли людина займається продуктивною діяльністю у важких умовах, що суттєво впливає на ефективність роботи. Характер цього впливу визначається як самою ситуацією, так і особливостями особистості, її мотивацією. Тож мотивація снайпера визначає рівень захищеності від стресових ситуацій [4, 5]. Під час тривалої та напруженої операції мобілізуються внутрішні резерви, напрацьовані внаслідок психологічної та фізичної підготовки. Коли баланс гомеостазу (внутрішньої саморегуляції) порушується, починають діяти компенсаторні резерви, приховані в кожній особистості. Специфіка діяльності снайпера впливає на його гомеостаз, що неодмінно призводить до стресових ситуацій, які по-різному позначаються на особистості. Досвідчений снайпер повинен уміти мобілізувати свій організм [7, 139].

Мотиваційні, інтелектуальні та інші психологічні характеристики людини, її досвід, обсяг знань тощо суттєво корегують вплив об'єктивних властивостей подразника.

Зіставивши силу мотивів снайпера та параметри ситуації, в якій відбувається його діяльність, екстремальність можна представити як континуум, що має щонайменше три ступені:

- 1) складні ситуації;
- 2) параекстремальні ситуації;
- 3) екстремальні ситуації.

Причому другому та третьому ступеням характерні ризик, висока ціна можливої помилки, а екстремальній ситуації ще й те, що від її вирішення залежить подальше існування суб'єкта. Звісно, цей поділ умовний.

Стан психічного напруження зумовлений такими факторами:

1. Новизна, незвичайність і раптовість, вплив яких визначається не силою чи величиною, як у випадку фізіологічних стресорів, а досвідом суб'єкта.

2. Фактори підвищених вимог до людини, що зумовлені характером діяльності, а саме складністю завдань, дефіцитом часу, швидким темпом діяльності, одночасним виконанням двох видів діяльності без зниження їхньої якості, монотонністю, невизначеністю ситуації тощо.

3. Фактори, пов'язані зі зміною мотивації індивіда, його ставленням до завдання. Наприклад, створення ситуації вибору за наявності несумісних спонук (мотивів), повідомлення неправдивих даних про результат роботи.

Викликає тривогу усвідомлення того, що між снайпером і холоднокровним серійним убивцею дистанція мізерна. Встановлено, що снайпер здатен убивати, менше зважаючи на заповіді й норми, ніж солдат у ближньому бою. Особисті почуття, переживання, сумніви можуть паралізувати в людині інстинкт убивці, тому снайпер, не ігноруючи їх, навряд чи зможе довго виконувати свої обов'язки. Професіонал повинен навчитися вбивати ворогів бездумно, автоматично. Коли він виходить на завдання, його мають хвилювати лише два питання: як виконати свою роботу і як повернутися назад живим і неушкодженим. Звикнути до снайперських убивств легше, ніж до вбивства в бою віч-на-віч із супротивником. У реальних обставинах людина помирає значно повільніше, ніж здається. Однак снайпер, як правило, позбавлений споглядання фізіологічних подробиць, що супроводжують смерть [8, 83].

Коли людина займає позицію для пострілу, відбувається свого роду «внутрішнє заморожування»: змінюється частота дихання, загострюється пульс, збудження в серці охолоджує нерви. Тому, коли ворог опиняється під прицілом, стрілець уже не відчуває вагання чи докорів сумління за те, що йому доведеться позбавити когось життя.

Снайпер не може піддаватися емоціям, адже кандидати, мотивація яких базується на бажанні слави й визнання, можуть виявитися неспроможними виконувати холодні розрахунки, яких потребує це заняття [8, 76].

Снайперу слід постійно підтримувати на належному рівні здібності й навички, подібні до тих, що необхідні браконьєру. Снайпер убиває свідомо. Убити супротивника на короткій дистанції в запалі бою значно легше, оскільки активізується механізм самозахисту: або вб'єш ти, або вб'ють тебе. Натомість снайпер стріляє з великої відстані, сам не наражаючись на безпосередню небезпеку, маючи можливість через оптику добре розгледіти свою жертву. Складність у тому, що необхідно вистрілити в людину, яка нічого не підозрює, навіть якщо розумієш, що це твій ворог.

Відповідно, справжнім снайпером-професіоналом можна вважати лише того солдата, який був учасником бойових дій і знає ціну людського життя – свого й чужого. Іншими словами, щоб відчувати себе снайпером, новачок повинен – як це не страшно звучить – застрелити принаймні одного супротивника. Справжній снайпер народжується не на стрільбищі, а в бою.

Безперечно, професія снайпера – це спеціальність, яка має свої методи, прийоми, математичну базу. Крім того, снайпер – це ще й особливий світогляд, ціла філософія, спосіб життя. Снайпер безперервно відточує свою майстерність, формує світогляд, тренує дух і тіло, і навіть ідучи на пенсію, він залишається снайпером.

Можна визначити такі напрями формування психологічної готовності снайпера до діяльності в екстремальних умовах:

- адекватний професійний відбір;
- становлення мотиваційного компонента;
- розвиток когнітивної сфери шляхом набуття досвіду, професійної майстерності снайпера;
- правильне планування алгоритмів дій снайпера.

Снайперу необхідно слідкувати за всіма подіями, що відбуваються на спостережуваній території, з підозрою. Бажано подумки перенестися на позицію супротивника та спробувати уявити, що він міг би зробити в подібних умовах [9, 41–44].

На жаль, доводиться говорити про такий аспект проблеми, як поява снайперів-терористів, котрі виконують убивства на замовлення. Такі стрільці особливо небезпечні. Вони стріляють у все живе, їхня поведінка визначена тільки потребою в насильстві. Часто вони продовжують убивати після оголошення про припинення вогню, оскільки світ їх не влаштовує. З погляду психології потяг до вбивства є типовим проявом некрофілії, коли метою людини є перетворення живої матерії на неживу, суцільне руйнування, в тому числі й самого себе (оскільки снайпер постійно ризикує). Тоді головним ворогом терориста стає саме життя.

Психологічний статус снайпера не можна порівняти з примітивним статусом звичайного найманого вбивці, оскільки снайпер багато знає та вмє влучати в ціль на величезних дистанціях. Психологія снайпера інша, це психологія борця за справедливість, котрий стріляє в терориста, несе смерть заради життя. І це головне.

У кожній людині можна знайти потенційну агресію, але не кожен здатен її застосувати, особливо вбиваючи [4; 5]. Для цього замало злості, ненависті, агресивності,

потрібна особлива рішучість, здатність перебороти всі зовнішні та внутрішні перешкоди на шляху до мети – вбивства людини.

Мотиви не лежать на поверхні, їх не можна з'ясувати лише на основі аналізу вчинків, не вникаючи в саму особистість, в її психологічну структуру, життєвий досвід [4; 9].

Порівняно небагато снайперів правоохоронних органів стріляють під час служби, але якщо виникне така потреба, у снайпера не може бути жодного сумніву щодо того, чи здатен він натиснути на курок. Якщо снайпер вагається більше за необхідне, то слід обговорити з керівником групи переведення його на інше місце служби.

Впливає на психологічний стан також те, що керівництво визначає роль снайпера приблизно й нечітко, при цьому мало хто візьме на себе відповідальність дати снайперу команду стріляти на ураження.

Снайпер зі своєї позиції має психологічно правильно оцінювати та постійно контролювати ситуацію на об'єкті й миттєво реагувати в разі її ускладнення або у вирішальну мить штурму. Снайпер повинен уявляти собі архітектуру цього об'єкта зсередини, визначати можливі внутрішні шляхи пересування злочинців і передбачити їх появу біля вікон, дверей, проходів. Це дозволяє снайперу прогнозувати перебіг подій і можливу появу цілей у певних місцях.

Отже, суть того, що відбувається, оцінює насамперед снайпер, а вже потім – керівник спецоперації. І миттєво зреагувати на ускладнення ситуації (наприклад коли терорист приставив пістолет до голови заручника чи ніж до його горла) може тільки снайпер і ніхто інший. От чому в ідеалі снайпер повинен стріляти на ураження, не чекаючи, поки начальство зреагує й віддасть наказ. На те, щоб віддати наказ, необхідний час, але за ці кілька секунд може статися непоправне.

Отже, найскладнішим фактором у професійній діяльності стрільця в умовах проведення спецоперації є персональна відповідальність кожного снайпера за свій постріл. Тому умовні команди керівника спецоперації повинні бути чітко визначені й закріплені в наказі. Снайпер під час операції стріляє:

- за наказом начальника;
- одночасно з іншими номерами;
- самостійно в разі загрози життю;
- за наявності дозволу стріляти самостійно на ураження [10, 113].

Одним із важливих психологічних моментів у роботі снайпера є зворотний зв'язок

із керівництвом, зокрема це може бути відзначення снайпера за його старанність, професіоналізм тощо. Це може позитивно вплинути на мотиваційний аспект підготовки та самовдосконалення.

На психічне навантаження у професійній діяльності снайпера впливає сімейне благополуччя. Негаразди в приватному житті, без сумніву, негативно позначаються на якості роботи стрільця, особисті проблеми заважають зосередитися на завданні.

На снайпера психологічно тисне відповідальність як за товаришів зі спецпідрозділу, так і за свого безпосереднього керівника. Водночас велике психологічне значення для снайпера має правильне планування операції, взаємодія, розподіл ролей та інструктаж. Не слід забувати про психологічний клімат у колективі спецпідрозділу та взаємну підтримку товаришів по зброї.

Робота снайпера в міліцейських підрозділах дуже відрізняється від роботи снайпера в армії. Проаналізувавши різні джерела, можна виділити три головні відмінності:

1. Міліцейський снайпер дуже рідко діє самостійно, майже завжди він є частиною більшого підрозділу. Крім того, у своїх діях він додержується певних правових норм.
2. Міліцейський снайпер завжди діє на менших відстанях, ніж армійський снайпер.
3. Вимоги до міліцейського снайпера значно вищі, ніж до військового. Він не має права на промах, оскільки часто від одного його пострілу залежить життя заручників чи товаришів по службі.

У більшості випадків закон обмежує можливість застосовувати зброю доти, доки вже не залишиться іншого способу зупинити злочинця, небезпечного для суспільства та правопорядку. Закон не дозволяє міліцейському снайперові брати на себе роль судді чи виконавця вироку. Багато судових справ було порушено саме тому, що цих принципів не додержувалися.

Отже, міліцейський снайпер зазвичай чекає дозволу керівника операції, щоб вистрілити. Однак у деяких випадках він діє самостійно, якщо ситуація розвивається занадто швидко [11, 150].

Якщо міліцейський снайпер промахнеться, поведінка злочинця буде непередбачуваною, наприклад, він може вбити заручника. Снайпер змушений буде нести відповідальність у разі, якщо куля потрапить у невинну людину. Юридична відповідальність за власні дії – це психологічний тиск на стрільця правоохоронних органів. Крім того, снайпер спецпідрозділу майже завжди

обмежений часовими рамками. Адже, коли викликають снайпера, це означає, що переговори зі злочинцем не дали позитивного результату і його терпіння майже вичерпане.

Однією з психологічних особливостей роботи міліцейського снайпера є також те, що він не знає, де й коли діятиме наступного разу, скільки часу триватиме ситуація, яка це буде ситуація, в яких умовах він працюватиме, якими будуть його місце та завдання в операції тощо. Його можуть викликати будь-якої миті. Це додатковий стрес: він живе в постійній готовності до дії, а постійне напруження призводить до стресових ситуацій.

У правоохоронних органах не снайпер вибирає ціль, а, швидше, ціль вибирає його. Він не повинен повзти через болото, очікуючи, що будь-якої миті пролунає ворожий постріл. Однак йому доводиться спостерігати одночасно за кількома цільми протягом тривалого часу. І весь цей час він має бути в постійній готовності й оцінювати можливість пострілу.

Міліцейські снайпери не повинні дозволяти собі поспішності, коли хтось дає команду на постріл. Недоліком роботи молодих спеціалістів є націлювання, що призводить до внутрішнього напруження, невизначеності, тоді як снайпер повинен відчувати ту мить, коли потрібно вистрілити. Міліцейський снайпер має розуміти, що кожному дію слід детально продумати, обґрунтувати. Потрібно бути впевненим у необхідності стріляти [11, 164].

Військових і міліцейських стрільців різнить також те, що на фронті промах не вважається чимось особливим. Проте якщо стрілець правоохоронних органів не зможе миттєво нейтралізувати озброєного злочинця, то постраждає невинна людина [12, 93].

Армійська дисципліна виховує в більшості військовослужбовців «відчуття ліктя», індивідуальність у цьому випадку пригнічена. Тоді як снайпер міліції розраховує тільки на власні сили, на свою зброю, а якщо працює в парі, то лише на одного напарника; усі рішення він приймає самостійно. Вміння нестандартно мислити є однією з основних професійних рис снайпера, оскільки дозволяє переграти супротивника, а отже, виконати завдання і вижити. Ця суперечність призводить до того, що в деяких іноземних арміях під час підготовки снайперів інструктори вимушені цілеспрямовано позбавлятися «командного інстинкту», щоб стрільці навчилися думати самі. З цією метою в снайперських навчальних центрах заохочують надання індивідуальних рис зброї та засобам маскуванню.

Також важливо, що військовослужбовця, який пропрацював на посаді снайпера півтора

Питання психології

року, звільняють від служби. А на його місце знову готують нових людей. Натомість снайпери в спецпідрозділах міліції – це професіонали, які повинні постійно підтримувати своє реноме.

Завдання снайпера в міліції такі:

- правильно визначити ціль;
- врахувати наявність випадкових осіб, заручників або членів своєї групи, які можуть знаходитися поряд зі злочинцем;
- не змінювати положення тіла декілька годин;
- працювати в будь-яких умовах освітлення та за будь-якої погоди;
- робити постріл за командою;
- у разі необхідності відповідати перед судом за свої дії.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що психологічний відбір у снайпери ОВС має бути суворішим.

Отже, у статті виділено комплекс факторів, від яких залежить якість організації, проведення професійно-психологічної підготовки снайперів, розглянуто вимоги, які висувають нині до професійної майстерності снайпера. Узагальнюючи емпіричні дослідження, можна стверджувати, що психологічний складник є основою професійної підготовки снайпера поряд із фізичним, інтелектуальним, технічним, тактичним, стратегічним. Тому під час професійного відбору снайперів насамперед слід використовувати психологічні тести на визначення особистісних параметрів.

На основі аналізу й узагальнення різноаспектних даних розроблено модель особистості снайпера, яка включає

мотиваційно-вольовий (мотивація снайпера визначає рівень захищеності від стресових ситуацій), когнітивний, емоційний та технічний компоненти, що й визначають успішність його роботи.

Снайпером не можна народитися, але можна ним стати за допомогою тих компонентів підготовки снайпера, які визначають його успіх. Така стратегія психологічного забезпечення потребує технологій розвитку професійно важливих рис особистості та психотехнічних навичок. При цьому професійна підготованість снайпера проявляється на поведінковому, когнітивному та особистісному рівнях.

Особливого значення для психологічної підготовки набувають сучасні підходи до її організації. Готувати снайперів слід спираючись на індивідуальні особливості кожного стрільця. У снайпера має бути певний психотип, особлива мужність, яка дозволить йому переносити самотність, залишаючись сам на сам із власними думками, страхами, ваганнями. Ця мужність не має жодного стосунку до поверхової, миттєвої відваги, викликаної припливом адреналіну. Серйозним психологічним бар'єром, який може зашкодити професійному зростанню, є страх через відповідальність за свої дії.

Жодна сучасна операція зі звільнення людей не обходиться без снайперів, тому психологічні особливості цієї професії потрібно активно досліджувати, адже результатом роботи снайпера може бути збереження найціннішого – людського життя.

Література

1. Айзенк Г. Супертесты IQ. – М.: Эксмо, 2003. – 208 с.
2. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): довідник / Ануфрієв М.І., Ірхін Ю.Б., Курко М.Н., Нецерет Т.В., Омельченко С.В., Синівський В.В., Шаповалов О.В. – К.: МВС України; КІВС, 2003. – 80 с.
3. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
4. Баронін А.С. Психологічний профіль вбивць: посібник з кримінальної психології та криміналістики. – К.: Вид. «Паливода А.В.», 2001. – 176 с.
5. Бодров В.А. Информационный стресс: учебное пособие для вузов. – М.: ПЕРСЗ, 2000. – 352 с.
6. Болтиков В. Снайперы // Братишка. – 2006. – Декабрь. – С. 14
7. Потапов А.А. Искусство снайпера. – М.: Фаир-Пресс, 2003. – 544 с.
8. Бруксмит П. Искусство снайперской подготовки / Пер. с англ. В.А. Гришечкина; под ред. Ю.В. Шокарева. – М: ООО «Издательство “РОСМЗН-ПРЕСС”», 2004. – С. 131.
9. Резанов О. Основы снайперского ремесла // Братишка. – 2006. – Апрель. – С. 41–44.
10. Лебедева С.Ю., Тімченко О.В. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: монографія. – Х.: ХНАДУ, 2005. – 326 с.
11. Миллер Д. Снайпер. – М.: Харвест, 2004. – 384 с.
12. Резанов О. История снайперского искусства. – М.: Братика, 2004. – 160 с., ил. (Серия «Братишка»).